

ЧЕРНІГІВ І ВІДОМИЙ, І НЕВІДОМИЙ

Нарис розповідає про долю родини Гортинських - колишніх власників садибного комплексу в м. Чернігові, та історію цього архітектурного ансамблю.

Ключові слова: Чернігів, Гортинські, архітектура.

Чернігівська земля стала рідною домівкою для представників багатьох родин з різних куточків колишньої Російської імперії. Однією з них є родина Гортинських, що походила з дворян Могильовської губернії. На Чернігівщині оселилися представники восьмого покоління нащадків вітебського підкоморія Каспера Христофоровича¹. Василь Стефанович Гортинський (народ. 1819 р.) закінчив у 1842 р. Московський університет зі ступенем лікаря з відзнакою і був направлений до 1-го флотського екіпажу Кронштадта, де одночасно виконував обов'язки ординатора Кронштадтського морського шпиталю. У березні 1843 р. від був відряджений на бриг «Антенор», у травні 1845 р. - на транспорт «Волга» 11-го флотського екіпажу, з якими здійснив закордонні плавання. Та на прохання батька у лютому 1845 р. його перевели міським лікарем у м. Козелець Чернігівської губернії. На початку 1850-х рр. він обійняв посаду Чернігівського губернського лікарського інспектора². На початку 1860-х рр. В. С. Гортинський придбав у статського радника Миколи Силича будинок, «находящийся в г. Чернигове 2 части 3 квартала под № 527 при спуске, идущем из города на Лесковицу и к Троицкому монастырю»³. Ця садиба, за задумом нового власника, мала стати родовим гніздом Гортинських на Чернігівщині. Василь Стефанович з ентузіазмом взявся за її облаштування. У 1863 р. він звернувся до Чернігівської шляхової та будівельної комісії з проханням прокласти вулицю та закласти нову площу поблизу міської ратуші відповідно до затвердженого плану міста Чернігова. Це не лише давало можливість уточнити межі садиби Гортинських, але й мало поліпшити спуск до Лісковиці, який кожного року розмивався під час весняної повені. Крім того, місцеві мешканці скидали сюди гній, що робило майже неможливим проїзд по вулиці навесні та восени⁴. Згодом усі плани Василя Стефановича здійснилися, й він почав енергійно облаштовуватися з родиною на новому місці. Василь Стефанович був одружений з Олександрєю Михайлівною Лагодою (народ. 1833 р.) і мав чотирьох дітей: синів Петра (народ. 1857) та Василя (народ. 1859) і дочок Марію (народ. 1854) та Ольгу (народ. 1855).

Молодший син Василь отримав військову освіту й служив у драгунському полку. Але ще зовсім молодим, у віці 26 років, помер від сухот⁵.

Старший син Петро по закінченні Чернігівської гімназії вступив до Московського технічного училища вільним слухачем і закінчив його зі ступенем вченого техника. За участь у демонстрації 3 квітня 1878 р. при перевезенні через Москву київських студентів, яких висилали до північних губерній, мировим судом був засуджений до чотириденного тюремного ув'язнення. Восени цього ж року йому було висунуте обвинувачення у збиранні коштів для політичних засланих, але згодом за височайшим повелінням справа була закрыта. Врешті-решт, у листопаді 1879 р. він увійшов до Московської народовольської групи, а у серпні 1881 р. був направлений до Києва як агент виконавчого комітету цієї групи. У 1882 р. був заарештований у справі робітничих революційних гуртків Києва й утримувався в Київському тюремному замку. Під час слідства були встановлені його зв'язки з одеськими революційними гуртками й безпосередньо з В. М. Фігнер⁶. Це стало тяжким випробуванням для матері - Олек-

© Морозова Анна Валеріївна - кандидат історичних наук, головний спеціаліст відділу використання інформації Держархіву Чернігівської області.

сандри Михайлівни, яка померла від «удару» 26 лютого 1883 р.⁷ Відповідно до височайшого повеління від 6 квітня 1883 р. Петро Васильович був засланий до Східного Сибіру під гласний нагляд поліції. До 1888 р. він мешкав у Частоостровській волості Красноярського округу Єнісейського краю, згодом був переведений до Мінусінська. Після повернення із заслання з грудня 1888 р. мешкав у Чернігові в будинку батька під негласним наглядом поліції. Та недовго батько й син були разом: 26 квітня 1889 р. Василь Стефанович Гортинський помирає⁸. Як і його молодший брат, Петро Васильович хворів на туберкульоз. Йому було дозволено виїхати до Ялти на лікування, але це вже не допомогло, й у 1898 р. він там також помер⁹.

Наймолодша дочка Василя Стефановича Ольга продовжила батьківську справу. Вона закінчила Чернігівську жіночу гімназію й на початку 1880-х рр. навчалась на лікарських курсах у Петербурзі, а закінчила медичну освіту в Швейцарії. Як і старший брат, вона брала участь у народовольському русі, за що перебувала під негласним наглядом поліції з 1883 р. У 1884 р., після заслання Петра Васильовича до Єнісейського краю, Ольга Василівна повернулася до Чернігова, підтримувала батька і допомагала йому. Наприкінці 1890-х рр., найвірогідніше після смерті брата, вона виїхала з Чернігова до Катеринославської губернії, де працювала у Михайлівській лікарні Павлоградського повіту, про що свідчить її дослідження «120 случаев дифтерита, леченных сывороткой», що було оприлюднено спочатку на сторінках «Медицинского обозрения», а згодом вийшло окремим виданням¹⁰. Згодом вона працювала в Петровській земській лікарні Верейського повіту Московської губернії, а з початку 1900-х рр. практикувала у Москві¹¹, де й померла 1903 року.

Таким чином, наприкінці XIX ст. у родині Василя Стефановича Гортинського не залишилося нащадків по чоловічій лінії. Але він мав молодшого брата Олександра (народ. 1823) та сестер Мирарію (народ. 1814) і Юлію (народ. 1831). Доля Мирарії склалася так, що вона не мала власної родини, а мешкала разом з сім'єю Василя Стефановича й померла через декілька місяців після смерті самого Василя Стефановича¹². Молодша сестра Юлія закінчила Смольний інститут у Петербурзі, згодом одружилася з Устимом Дейшою, який служив у поштовому відомстві м. Ржев Тверської губернії. Саме в цій родині 22 вересня 1863 року в м. Ржеві народилася дочка Віра, яка згодом стала дружиною письменника М. М. Коцюбинського. Після смерті чоловіка Юлія Стефанівна у 1876 р. повернулася до Чернігова й оселилася у невеликому будинку навпроти садиби Гортинських¹³. Згодом Юлія Стефанівна стала начальницею Чернігівського єпархіального жіночого училища, яке очолювала до смерті у 1893 р.¹⁴ Дочка Віра закінчила Чернігівську гімназію і деякий час працювала в жіночому духовному училищі, де викладала французьку мову, математику та каліграфію. А потім було навчання в Петербурзі на вищих Бестужевських курсах на природничому факультеті, активне громадське життя, цікаве спілкування, яке посіяло в душі цієї дівчини бажання весь час бути у вирі подій, вносити свою частку в їх розвиток, прислужитися рідній культурі.

Брат Василя Стефановича Гортинського Олександр перебував на військовій службі й коли вийшов у відставку у званні майора, також оселився на Чернігівщині. Але на відміну від брата, який мешкав у губернському центрі, Олександр Стефанович придбав землі в селах Жовідь і Козероги Чернігівського повіту й мешкав у с. Жовідь. Олександр Стефанович був одружений з Олександрою Петрівною Володимировою і мав трьох дітей: сина Олександра (народ. 1867) та дочок Юлію (народ. 1860) і Зінаїду (народ. 1865). Олександр у 1892 р. закінчив Санкт-Петербурзький практичний технологічний інститут. До квітня 1899 р. він працював на Південно-Західній залізниці інженером, а потім звільнився «за сімейними обставинами». У 1907 р. О. О. Гортинський обраний гласним Чернігівської повітової земської управи від дворянства, а у жовтні того ж року - членом цієї управи. У 1909 р. він одружився з дочкою штабс-капітана Зінаїдою Василівною Івановою¹⁵. Саме Олександр Олександрович був останнім власником садиби Гортинських у м. Чернігові.

В одному з будинків до бурхливих революційних подій 1917 р. розмішувалося страхове відділення Чернігівського губернського земства, в іншому мешкала родина¹⁶.

Після встановлення радянської влади садиба Гортинських була націоналізована і частково використовувалася як житло, частково - як приміщення Музею революції¹⁷. Колишні власники садиби мешкали в будинку, що перейшов до дружини Олександра Олександровича Гортинського Зінаїди Василівни після смерті її батька. Протягом наступних років власники садиби Гортинських змінювалися дуже часто. Так, до березня 1920 р. її займали губернський відділ охорони здоров'я та 165-ий стрілецький піхотний полк, згодом - новостворене Чернігівське землемірне училище, але вже у вересні цього ж року в одному з будинків розмістилася Третя радянська друкарня¹⁸. А у грудні 1921 р. в одному з будинків по вул. Магістратській, 4 була влаштована тимчасова виставка «Чернігівщина до і після революції» Чернігівського етнографічного музею¹⁹. Рішенням губвиконкому в будинках була розміщена робітничка поліклініка²⁰, а з 1 травня 1923 р. один з будинків зайняли Музей культур та Етнографічний музей²¹. З 1923 р. в одному з будинків розмістився також Бактеріологічний інститут, який з 1926 р. зайняв обидві будівлі цієї садиби²².

Під час наступу німецько-фашистських військ на Чернігів будівлі інституту були пошкоджені внаслідок бомбардувань 24 серпня 1941 р., але після незначного ремонту робота інституту була відновлена. Напередодні визволення міста 19 вересня 1943 р. всі інститутські будівлі були спалені угорською військовою частиною, що була розміщена на території інституту за декілька днів до цих подій²³.

Після звільнення Чернігова від окупації садиба Гортинських була відновлена: в одному з особняків, відбудованому 1946 р., розмістився міський комітет КП(б)У, в іншому, відбудованому 1948 р., - парткабінет і міський комітет ЛКСМУ²⁴. А 1957 р. приміщення передали міській дитячій лікарні²⁵, а після спорудження нового комплексу дитячої лікарні 1973 р. - обласній стоматологічній поліклініці²⁶. Ще у 1958 р. була споруджена двоповерхова галерея, що з'єднала східний та західний будинки садибного комплексу.

І зараз чернігівці можуть милуватися чудовою будівлею у центрі міста, завдяки якій залишилася в історії Чернігова пам'ять про досить неординарну родину Гортинських.

1. Милорадович Г. А. Родословная книга Черниговского дворянства / Г. А. Милорадович. - Т. 2. - Ч. 6. - СПб, 1903. - С. 42.
2. Держархів Чернігівської області, ф. 127, оп. 14, спр. 2140, арк. 1039-1042.
3. Там само, ф. 179, оп. 33, спр. 136, арк. 1.
4. Там само, ф. 179, оп. 33, спр. 136, арк. 2.
5. Там само, ф. 679, оп. 10, спр. 505, арк. 197 зв.
6. Деятели революционного движения в России: Библиографический словарь: От предшественников декабристов до падения царизма: [В 5 т.]. - Т. 3. - Вып. 2. - М.: Изд-во Всесоюзного общества политических каторжан и ссыльнопоселенцев, 1934.
7. Держархів Чернігівської області, ф. 679, оп. 10, спр. 337, арк. 168 зв.
8. Там само, ф. 679, оп. 10, спр. 528, арк. 33 зв.
9. Деятели революционного движения в России: Библиографический словарь: От предшественников декабристов до падения царизма: [В 5 т.]. - Т. 3. - Вып. 2. - М.: Изд-во Всесоюзного общества политических каторжан и ссыльнопоселенцев, 1934.
10. 120 случаев дифтерита, леченных сывороткой / Зем. врача О. В. Гортинской (Михайл. лечебница, Павлоград. у., Екатериносл. губ.). - М.: Т-во тип. А. И. Мамонтова, ценз. 1896. - 5 с.
11. Деятели революционного движения в России: Библиографический словарь: От предшественников декабристов до падения царизма: [В 5 т.]. - Т. 3. - Вып. 2. - М.: Изд-во Всесоюзного общества политических каторжан и ссыльнопоселенцев, 1934.
12. Держархів Чернігівської області, ф. 679, оп. 10, спр. 528, арк. 40 зв.
13. Там само, ф. 127, оп. 1, спр. 7267.
14. Там само, ф. 679, оп. 10, спр. 972, арк. 191 зв.
15. Там само, ф. 127, оп. 14, спр. 4114, арк. 60-62.

16. Путеводитель по городу Чернигову и указатель торгово-промышленных фирм г. Чернигова. - Чернигов, 1912. - С. 48.
17. Держархів Чернігівської області, ф. Р-792, оп. 1, спр. 398, арк. 113.
18. Там само, ф. Р-612, оп. 1, спр. 9, арк. 13, 14, 34.
19. Арендар Г. Чернігівський історичний музей у 20-90-ті роки / Г. Арендар, С. Лихачова // Родовід. - 1996. - № 2 (14). - С. 45-48.
20. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-792, оп. 1, спр. 398, арк. 220.
21. Там само, ф. Р-593, оп. 1, спр. 1386, арк. 22-23; спр. 1862, арк. 283-286.
22. Там само, ф. Р-762, оп. 1, спр. 22, арк. 124; ф. Р-792, оп. 1, спр. 658, арк. 4; ф. Р-1507, оп. 1, спр. 13, арк. 8.
23. Борейчук С. О. Нове про садибний комплекс родини Гортинського О. О. (кінець XIX - початок XX ст.) по вулиці Магістратській, буд. № 19 в м. Чернігові / С. О. Борейчук. - Чернігів, 2003. - С. 5-6.
24. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-90, оп. 3, спр. 56, арк. 28.
25. Там само, спр. 187, арк. 329.
26. Там само, спр. 890, арк. 12.

Анна Морозова

Чернигов и известный, и неизвестный

Очерк рассказывает о судьбе семьи Гортинских - бывших владельцев усадьбы в г. Чернигове и историю этого архитектурного ансамбля.

Ключевые слова: Чернигов, Гортинские, архитектура.

Anna Morozova

Chernihiv and known, and unknown

The essay tells of the fate Hortyns'kyi family - former owners of the manor complex in Chernihiv and the history of this architectural ensemble.

Keywords: Chernihiv, Hortyns'kyi, architecture.

